

Füst Milán: *Amine emlékezete*

Az *Amine emlékezete*, Füst Milán kisregénye 1933-ban íródott, vagyis az író pályájának középső szakaszában, így méltán állíthatjuk, hogy olyan mű, melynek elemzése alapján közelebb juthatunk Füst prózaírói pályájának egészéhez.

Az *Amine emlékezete* műfajáról az író tájékoztat minket: kisregényei között jelenteti meg az életműkiadásban. Az *Öröktüzek* címet viselő novelláskötet leghosszabb darabja a 38 oldalas *Emléklapok Holdacsikáról*, a kisregény-kötet legrövidebb darabja a (valamivel kisebb oldalon) 45 oldalas *Amine emlékezete*,¹ vagyis a két mű közel egyforma terjedelmű. Ha elfogadjuk, hogy a két műfaj közötti különbség terjedelmi, akkor mindkét mű határeset. Ha nem, más megkülönböztető jegyet kell találni. Könnyen találhatunk: a különbség szerkezeti. A novellák lineáris időszerkezetűek, a kisregények nem, így az *Amine emlékezete* sem.

Nem könnyű azonban szerkezetéről beszélni az *Amine emlékezete* esetén. Mint oly gyakran, itt is azt vehetjük észre, hogy Füstnél nemcsak a műfajokat nehéz megkülönböztetni, hanem a műnemek határai is összemosódnak. Ez a kisregény is számos lírai vonást tartalmaz.

A Nyugatban jelent meg az *Amine emlékezete* 1933 végén,² két folytatásban. A két rész határán egyben az elbeszélés időszála is megszakad, a második rész a levéllel, Amine levelével kezdődik, mely a történet szerint a két főszereplő találkozása után hat héttel érkezett meg, vagyis kézhezvétele az egész kisregény időbeli legutolsó eseménye. A cselekmény időszála amúgy a múltban folytatott, az időbeli kihagyásokat az író csillaggal jelöli. A főszereplő mindvégig visszaemlékszik, igaz, ezek a múltbarévedések szervesen beleillenek az egyes szám első személyű elbeszélői szemléletbe, amelyben a mű íródott, ugyanis ez a szemlélet lehetőséget ad a belső monológok viszonylag időtlen kezeléséhez. Vagyis nem egyértelmű, hogy egy-egy gondolat mikor születik meg a főszereplő agyában: a történet idejében, vagy amikor visszagondol rá. Az egész kisregény múlt időben van, leszámítva a jelent, melyből – mint a naplórírásakor – a fikció szerint a főhős visszatekint Amine történetére. S mivel a magyarban csak egy nyelvtani múlt létezik, keveredhetnek a múlt rétegei is, például az Amine-kaland előtti és alatti történések az „azóta” átéltekkel.

A cselekmény több részre tagolható, mint a Nyugat-beli két rész, bár az első nagyobb rész megegyezik a Nyugatban elsőként megjelent részlettel. A cselekmény itt indul el, erős felütéssel.³ „Akkoriban minden rosszul ment nálunk” –

szól az első mondat. A helyszín („nálunk”) egy közelebről meg nem határozott (Gy.-ként emlegetett) vidéki birtok. A következő helyszín Pest, a kártyázás, majd – némi „kitérő” után – Emma asszony fogadója, a mű legfontosabb helyszíne. Ennyi a mű voltaképpeni bevezetése, a főszereplő itt ismerkedik meg a hölgygel, aki később az Amine nevet kapja, de csak az ezeregyéjszakai történet alapján, a „hölgy” (ezelőtt csak így emlegettetik) igazi nevét végig nem tudjuk meg.⁴ A megismerkedést követi az esti hivatalos elválás, majd a folyosói összeborulással zárul az első rész.

Az itt közbeékelt levél, mely épp a mű felénél található, akárcsak az első rész felütése, baljóslatú. Ha nem először olvassuk a művet, úgy érezzük, utal Amine öngyilkosságára („...meg kell kísérelnem mindent, ami segít, ami megszabadít, ezért küldöm el a semmibe... a mondanivalóimat”,⁵ illetve „...s épp most, amikor az első és utolsó komoly szavakat intézem Önhöz”⁶), de ez az utalás nem egyértelmű.

Ezután folytatódik a történet, a két ember beszélgetése, mely végig akörül forog, hogy „Ki ez a nő”,⁷ a férfi megpróbálja kitalálni a történetét, hogy mennyire sikerül, nem tudjuk meg, Amine úgy sejteti, elég jól, ezután jön a betéttörténet: utalás Artelánra (nem tudjuk meg, ki ő), majd az ezeregyéjszakai Amine meséje következik, igaz, az itt leírt történet nem mutat túl szoros kapcsolatot azzal a mondással, mely Amine mondása lenne („Ha jösztok, lesztek, ha hoztok, esztek.”), ez csak az ezeregyéjszakai Amine történetének folytatásából válik érthetővé.

A mű harmadik nagy része az elválás utáni hazamenés, a kezdeti jóérzés követő elvágyódás, melyet lelki közjátékként, késleltetésként is felfoghatunk, s melyet oly könnyen kavar fel a nyaklánc megérkezése. A negyedik rész színhelye ismét Pest, a főszereplő keresi Aminét és megtudja, hogy öngyilkos lett. A zárás jelen ideje külön részt képez, s ha a felütés fontos Füst Milán művészetében, a zárás legalább annyira, így ezzel külön is foglalkoznunk kell.

Ennyi a mű cselekménye. Még egyszer, vázlatosan: I. 1. Rosszul mennek a dolgok, 2. Pest: kártya, 3. Emma, megismerkedés Amine-nal, II. 4. levél, 5. Beszélgetés Amine-nal, 5a. Amine meséje, III. 6. Hazamenetel, „béke” és elvágyódás, IV. 7. A nyaklánc, Pest, Emma elbeszélése Amine öngyilkosságáról, V. Zárás: „azóta”. A helyszínek: I.: Gy., II.: Pest, III.: Gy., IV.: Pest, V.: Gy., ami a zenei rondo-formát juttatja eszünkbe.

Ez azonban csak a mű cselekménye, hagyományos értelemben szerkezetéről nemigen beszélhetünk. Nem érdemes tehát a bonyodalmat vagy a megoldást keresni, hiszen az egész mű szól az élet bonyodalmisságáról és megoldhatatlanságáról. De nézzük meg, kiről szól a kisregény.

Szólhat az egyes szám első személyű elbeszélőről és Amine-ről. Amine a címben szerepel, de nem szerepel-e benne a férfi? Nyelvtanilag az „emlékezet” birtokosa is Amine (genitivus obiectivus), de egy emlék, valakinek az emléke,

emlékezete csak egy másik emberben élhet tovább (genitivus subiectivus) – illetéknéppen a címnek is két szereplője van. Az E/1 írói szemlélet még módot adhatna arra, hogy ne a beszélő legyen a főszereplő, mint például a *Nevetők*ben, ám az *Amine emlékezetének* mindössze a 3–5. része szól ténylegesen Amine-ről, valamint a 7. rész. Terjedelmében ez körülbelül a mű egyharmada. De még ezek a részek is legalább ennyire szólnak a férfiről, talán az ezeregyéji Amine-történet kivételével. Ezek alapján a kisregénynek vagy két főszereplője van, vagy csak egy, de ha csak egy, akkor az nem Amine.

„A boldog családok mind hasonlóak egymáshoz, minden boldogtalan család a maga módján az”,⁸ szól a híres mondat az *Anna Karenina* elején. „A családok mind hasonlóak: mind boldogtalanok”, súgja Tolsztoj regénye. Füst pesszimizmusa túlmegy ezen is: ő már nem családokról gondolkodik, csak egyénekről. Kisregényének főhőse egy idősödő vidéki úr (Levin húsz évvel később?), aki bár „sínen van”, vagyis családos, birtokos ember, élete mégis elmúlt anélkül, hogy élt volna. Legalábbis ő így érzi. Amit mi tudunk a múltjáról: hogy rendszeresen kártyázik, hogy voltak nőügyei, nem is kevészer, abból ugyan ez az állítás nem tűnik helytállónak, az élet azonban szubjektív dolog, vagyis ha ő úgy érzi, tartalmatlanul múlt el az élete, akkor úgy is van. Objektív jelek is utalnak az élete elherdálására: tönkremenőben a (nagyon is improvizatív módon vezetett) gazdaság, a családi élet hazugság hazugság hátán, ráadásul Szikra, a kedvenc, az egyetlen társ,⁹ meghal. Halálát közvetve a főhős okozza.

S ha már így összejöttek a dolgok, Pestre megy, magához véve maradék pénzét, leül kártyázni, gyorsan el is veszi, ahogy ez ilyenkor lenni szokott. És ebben a halálos lelki állapotban rohan bele Amine-ba, a mesebeli és mesés hölgybe. Mintha a Sors még egy lehetőséget adna, hogy a végletekig elvacakolt életét újrakezdje. És úgy lesz, ahogy szinte elvárjuk: kihagyja e lehetőséget. Kihagyja, mert sose volt képes dönteni, mindig improvizált, ésszerűtlen volt, és ez mindig rossz döntéshez, pontosabban „döntetlenséghez” vezetett. Ha logikusan gondolkodott volna a döntési helyzeteiben? Talán akkor is pórul járt volna. Amine története erről szól.

Amine az *Ezeregy éjszakában* a szerelmes nő, akit az ura azért vet ki, mert egyszer hagyta magát mástól megcsókolni, s csók helyett harapást kapott. Az elűzött Amine talpra áll, pórul járt testvéreivel éli világát, míg ki nem derül, hogy elkergetése, de nővérei büntetése is túlzott és igazságtalan volt, s míg a mese végén helyre nem áll a szeretet és igazságosság békéje.

Füst Milán Amine-ja nem ilyen szerencsés. Ő is a férfiakban csalódik, s a sorstól várja az igazságszolgáltatást, vagyis hogyha a férfiak miatt csalódott, akkor általuk boldoguljon. Feltehetőleg belőlük él anyagilag, Emma asszony fogadója meglehetősen bizonytalan státuszú hely, ahol minden megtörténhet, de Amine – nevezzük mi is „művészneven” – teljesebb életre, a boldogságra vár. Az ő választása mindvégig racionális, a két főszereplő közül ő a férfiasabb

gondolkodású, mégis csalatkozik. Ám még csalódásában is racionális marad: öngyilkos lesz, legalábbis a férfi számára megszűnik létezni.

A férfi szintén konzekvensen viselkedik csalatkozása után: ő nem lesz öngyilkos, pedig minden oka meglenne rá.

A kisregény csak látszólag, szó szerinti szinten szól a férfi és Amine kapcsolatáról. Ennél sokkal fontosabb a műben a két ember élete, szenvedése, halála, illetve az ember élete, a szenvedés, a halál. A mű ezekről szól. Mi ebben az összefüggésben a két főszereplő találkozása? Mindkét szereplő elherdált lehetőségnek tartja – utólag.¹⁰ Vagyis mindkettejük eddigelé elherdált életét¹¹ kellene a találkozásnak megváltania, de ez nem sikerül. Az ember nem válthatja meg saját életét, másokét megváltani pedig nem képes. Ez az oka, hogy Füst – Tolsztojjal ellentétben – nem családokban gondolkodik.

A halál többször is szóba kerül a műben, először Szikra, a ló halála,¹² aztán jó ideig nem, csak a pesti kártyázás közben.¹³ De már az is érdekes, hogy voltaképp egy állat halála indítja meg az egész történetet. Mikor „hősünk” elindul Pestre, minden pénzét magával viszi, mint aki egy lapra teszi fel az életét. A kártya, mint az élet egyik jelképe, akkor is előkerül, amikor Amine élettörténetét találja ki: voltaképp az is blöffölés.¹⁴ De jó kártyás-e, aki blöfföl? Feri, a klub főkomornyikja figyelmezteti is: „Ne azt várja, hogy a kártya igazodjék nagyságodhoz, – nagyságod lesse ki, hogy milyen a kártya járása.”¹⁵ Amine élettörténetét is ugyanígy magához igazítja.

A halál a történetben a kártyaveszteség után szinte lapról lapra előkerül: „Persze, hogy a halál feketesége úszkált megint a szemeim előtt.”¹⁶ „Hát jó, majd én is elmegyek oda [a másvilágra, mint Szikra].” A kocsni sarkában „afelől képeleg, hogy ő már voltaképpen nem is létezik. S kipróbálja magán, milyen is hát az a nemlét?”¹⁷ Az Amine-nal való vacsora után azon kesereg, hogy a halállal fog viaskodni megint.¹⁸ Már Amine szobájában van, túl az első gyönyörökön, amikor lelkiállapotát így jellemzi: „élet és halál között lengedeztem... Ez volt hát az élet, most jöhet a halál.”¹⁹ Az élet itt a halál szinonimája: a „blöffölési jelenetben” így szól Amine-hoz: „Te, mikor beléptem hozzátok, az életeden gondolkoztál, végzetes dolgokon, igaz ez?” Később: „Szóval ott tartasz te is, ahol én”; „...akarna-e még egy kicsit élni a kedvemért? Mert hiszen ő is a halálra gondol, nemcsak én, érzem a szavaiból.”²⁰ Ám a férfi valahogy a halált sem képes komolyan venni, a kimondásával szinte meg is szünteti. A nő komolyan veszi a szavakat – erről szól levele, s talán ennek tulajdonítható öngyilkossága is. A férfi pedig Amine-t sem veszi komolyan: miután a nő kiszolgáltatja magát azáltal, hogy elmeséli Amine történetét, csak arra tud gondolni, hogy a nő örömlány.

A férfi történetében az elválás után nem fordul elő többször a halál, sokkal többször az élet.²¹ Fura fintora a sorsnak, hogy a nyaklánc az új élet ígéretként érkezik, illetve feltehetőleg Amine annak is szánta, az az Amine, aki akkor már

halott. Az „új élet” viszont elképzelhetetlen a férfi számára – Amine nélkül.²² Ezért megy Pestre, „életemet tettem fel arra, hogy megtalálom”,²³ kiáltja oda Emmának, de ekkor már késő.

Milyen ez az ember? A nevét neki sem tudjuk meg, mindössze annyit, hogy „jó, történelmi neve”²⁴ van. Pedig a mű legtöbb szereplőjének van saját neve: Nagy úrnak, a kaszárnak, Szikrának, a lónak, Amádénak, a legkisebb gyereknek, a klubbeli Ferinek, Bandikának, a katonatisztnek, Emmának, és a másik fiúnak, Györgynek is. Szinte csak a három főszereplő (a férfi, a feleség, Amine) neve marad homályban. Talán nem fontos? Ez esetben az is jellemző, miért nem az. Talán hogy könnyebb legyen általánosítani. Foglalkozzunk hát a három névtelen szereplővel.

Megtudunk a férfiről számos dolgot: a viselkedéséből, a párbeszédéből, a belső monológokból. Mindenekelőtt azt, hogy indulatos, kiállhatatlan, ugyanakkor határozatlan, viszont csökönyös. Csak önmagával törődik, a tényeket is szereti úgy beállítani utólag, hogy igazolják a cselekedeteit (a szökés után hosszasan bizonygatja: jól tette, hogy otthagya Amine-t). Amikor a láncot megkapja, először az emberileg könnyebbik eshetőség jut eszébe: hogy Amine meg akarja alázni.²⁵ Saját tévedését nehezen ismeri be. Emberi kapcsolatai sivarak. Egyedül Szikrához, a lóhoz fűzik őszinte érzelmek, de vele is csak akkor törődik, amikor már késő. Gondoljunk arra, milyen viszonyban van a feleségével.²⁶ Pedig nem tud meglenni nélküle sem, a várt kártyanyereségből is „magának vagy a feleségének”²⁷ akar Szikra helyett lovat venni, amikor először gondol öngyilkosságra, akkor is a feleségére gondol.²⁸ Más nővel se lehetett sokkal szerencsésebb a kapcsolata, még ha olykor a múlt megszépíti is az emlékeket: első pesti utazása alatt elmélkedik múltbeli szerelmein, s ez szinte az egész Amine-történet esszenciája.²⁹ Amine meghódításának bevezetőjeként is eszébe jut „boldogult ifjúkora”,³⁰ de a kudarc-emlék hamar előjön.³¹

Még egy személy van, akinek az emléke időről időre előtűnik: az apáé. Az apáé, aki nem szeretett senkit.³² S kettejük életszemléletének a hasonlósága derül ki a befejezésből is („úgyis ideig-óráig tart csak ez a multság”, illetve „Estig tart a nap”). És ha ehhez még vesszük Györgyöt, a fiát, aki „áll és engem néz, úgy látom, akarna valamit, de nem mer közeledni”, akkor kinek nem jut eszébe a főszereplő gyerekkora, aki ugyanilyen bizonytalanul ment oda apjához. És ezek hárman együtt: a férfi, az apja és a fia, szinte az örökkévalóságot, a lelki nyomor örök voltát jelképezik. Visszatérnek ugyanoda, hogy az életet csak leélik, kitartsák reggeltől estig a napot. Meghalni se tudnak, szeretni se. Oblomovok ők, akiket megváltani és megváltoztatni sem lehet. És innen a fentebb már említett rondo-forma, ABABA, amely ugyanígy visszatér az eredeti témára, az eredeti helyszínre, az eredeti életkorra: az élet rosszaságára (l. a kisregény első mondatát³³), Gy.-be, a vidéki dzsentri-Magyarországra, és a késő-férfikor megkeseredettségébe. És ennyi az egész.

1 A műre vonatkozó utalásokhoz a következő kiadást vettem figyelembe: FÜST Milán, *Amine emlékezete* = *Uő, Kisregények*, Bp., [1977], I, 129–175.

2 Nyugat, 1933, II, 439–449, 519–530.

3 Füst fontosnak tartotta a művek felütését, első mondatát, I. a *Látomás és indulat a művészetben* (Bp., 1980) negyedik előadását (*A kezdet lendületi jelentősége az alkotásban*, 293–296).

4 „– Hát hogy szólítsam legalább? – kérdeztem most is tőle.

– Ahogy akar, – mosolygott reám.”

A Nyugat olvasója az első folytatás megjelenésekor csak a címből sejtethette, ki is az az Amine.

5 FÜST, *Amine emlékezete*, 152.

6 Uo., 153.

7 Uo., 155.

8 Németh László fordítása.

9 Füstnél ez is motívum, I. a *Konstantin úrfi fiataltságában*.

10 A nő: „...besorolom Önt is azok közé, akiknek odadobtam magam.”

A férfi: „...bizony, az életem javát herdáltam el.”

11 „Nézzük meg még egyszer a házat, ahol annyi ködös tél múlt el felettem, nehéz délutánok s anélkül, hogy ráeszméltem volna, életem még?” – gondolkodik a férfi, mikor másodszor megy Pestre.

12 FÜST, *i. m.*, 134.

13 „Oszd ki, élet vagy halál ma este” (uo., 139). „Nem a halál ez Bandikám” és „Meghalni ráérek még néhány napot” (uo., 140).

14 „Tudni kell, hogy van ez velem úgy, hogy nekiiramodva mindenfélét kitalálok. Kártya van valaki kezében, – azt, – előre bejósolok valami eseményt...”

15 Uo., 138.

16 Uo., 140.

17 Uo., 141.

18 Uo., 151.

19 Uo., 155.

20 Uo., 156, 158.

21 Hazaérkeztek így szól: „S élünk csak szépen tovább és hallgassunk” (uo., 163), ami később kissé megváltozik, de még mindig az életről szól: „Ha egyszer itt vagyok és élek, ha élve maradtam” (uo., 165).

22 Mikor a férfi megkapja a láncot, azon gondolkodik, miért is küldhették neki, s eközben visszaemlékszik a találkozásukra: „De még azt is gondoltam ehhez, hogy lám, még új életet is kezdhetne ebből valaki, – kettőnkre gondoltam, – valljuk meg ezt is, ha már itt vagyunk.” Jellemző, hogy ezt nem mondta hangosan, csak gondolta.

23 Ez az idézet (uo., 173) is mutatja, a férfinál mennyire nem számítanak a szavak, mennyire klisékben beszél: hiszen nem teszi fel az életét, sőt: még a feladóként megjelölt doktort sem keresi fel, mindössze Emmával és a szobalánnyal ordítózik, holott csak Emma állítja, hogy Amine meghalt. Tehát hősünk még egyszer megfutatomodik, még annak sem jár a végére, igazat beszél-e Emma!

24 Uo., 145.

25 „Mikor bejöttem a cognac-kal, majdnem kidobott. S mindenképpen azon volt, hogy mielőbb eszembe jusson ez a megoldás, vagyis, hogy ne akarjak találkozni vele reggel” (uo., 167). Ékes példája ez az önfelmentésnek. Megjegyzem: Szikrának is konyakot ad, mielőtt a ló kiszervenvedne.

26 Persze egy kapcsolat mindig kétoldalú, a feleség sem érti meg, ennek bravúros kifejezése a férfi hazatérése után az, amikor az *Ezeregyéjszakából* elolvastatja a feleségével Amine történetét: „– ...ezek a törökök, úgy látszik, – ezek tudták, hogy mi a nő, – jegyeztem meg utóbb. – Arabok! – javított ki pedánsan a feleségem.” Vagy gondoljunk az Amádé-versikére (uo., 135).

27 Uo., 139.

28 A felesége előtt szégyelli magát (uo., 140), később így gondol az öngyilkosságra: „Megteszem nekik – s a feleségemre gondoltam le nem írható keserűséggel” (uo., 141).

29 „Ó, miért is nem ittam szédületig az élet borából?” (Uo., 136.)

30 Uo., 146.

31 „– Hát nem szerelmes belém szép kisaszony? – ...szerettem volna most tőle is megkérdezni, mint mindazoktól, akik így szakadtak el mellőlem, fittyet hányva minden bűzgóságomnak, könnyű nevetéssel” (uo., 150).

32 Uo., 148; ugyanezt modja először Amine-ről: „Nem szeret ez senkit a világon” (uo., 155).

33 „Akkoriban minden rosszul ment nálunk” (uo., 131).